

Muistne tee viib tänagi Padiselt Jalasele. Teeline on jõudnud Märjamaa valla piirile

Padise maantee ja Raikküla valitsus 4

Kui muinasajal viis tee läbi Jalase küla Padisele, siis kust? Või kui Padiselt, siis kuhu? Kui maantee ühes otsas oli Padise, kust edasi tuli juba meri, ja tee läks Jalase kaudu, siis mis oli teises otsas? Väheusutav, et Jalase, mis oma põlisusest ja võimalikust mõisast hoolimata oli siiski vaid üks küla paljudest. Erinevalt Padisest, mis oli muinasaja lõpul, Jüriöö aegu ja kuni kloostri tegevuse lõpuni 16. sajandil palju tähtsam koht ning keskus kui tänapäeval. Kuhu viis Padiselt Jalase poole kulgenud maantee – eeldusel, et selline tee ikka olemas oli?

Lauri Vahtre

Või läks tee ikkagi kaugemale?

Lõpuks ei ole põhjust päris kõrvale heita ka Arvi Paidla hüpoteesi hoopis suurema tähtsusega ja märksa vanemast liiklussoonest, mis ei viinud Padiselt – sedapuhku mitte kloostrist, vaid idapoolseimast jäävabast sadamast Padise jõesuus – mitte üksnes Jalasele või Keavasse, vaid Põltsamaa ja Tartu kaudu koguni Novgorodi.

Usutavasti kulges see peatee Tartust Pihkvasse mööda vett, sest veetele oli tunduvalt tõhusam. Maanteelt veetele siirdumine tähendas kaupade ümberlaadimist, kuid veovahendeid vahetas kaup pikal teekonnal nangunii, siit ka laokohtade tähtsus ja hansalinnade õitseng keskajal. Tähelepanu väärib ka Paidla oletus, et Varbola pole rajatud mitte võimukeskusena, sest see ei klapi kuidagi maalinna asukohaga maastikul, vaid oli hoopis turvaline peatuspaik kaubavooridele [6].

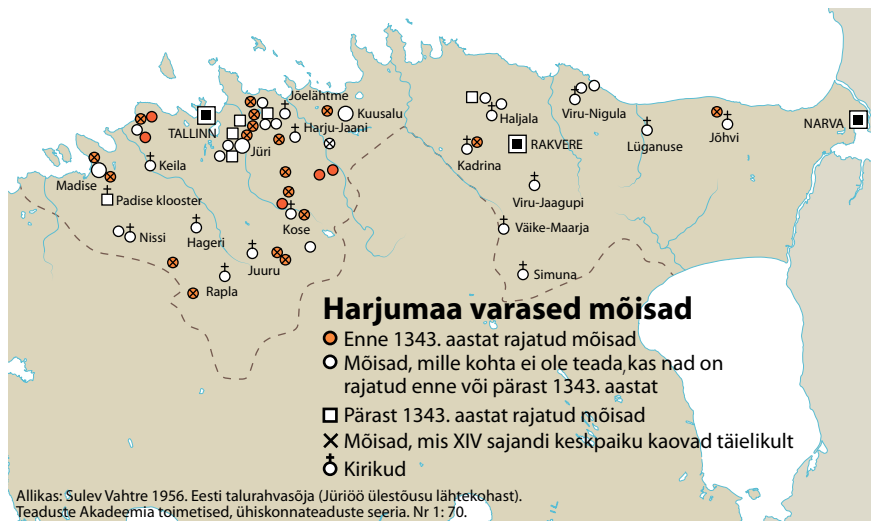
Paidla väitel asub Varbola umbes päevateekonna kaugusel merest, mis kõlab usutavalt. Võimukeskuse aspekti pole põhjust täiesti kõrvalle heita, kuid tõsiasi jääb, et kaubandus on enam-vähem sama vana kui inimkond ja kauplejad vajavad oma teel n-ö postijaamu. Kaup läbis küll pikemaid vahemaid kui kauplejad, ent ka inimeste liikumisulatust ei tasu alahinnata, selle eest hoiatab juba sõjasalkade dokumenteeritud liikumise lai haare. Teekonna, mille võis läbida sõjamees, võis läbida ka kaupmees, kui teel oli piisavalt „kindlaid linnu ja varjupaiku“. Sõja korral on maanteid kontrollivad kindlustused ja positsioonid esimesed, mille pärast verd valada, nii oli see veel Vabadussõjaski.

See asjaolu selgitaks, miks arvas Kiievi suurvürst ja Novgorodi vürst, Jaroslav Targa ja Rootsi kuningatütre poeg Izjaslav 1054. aastal tarvilikuks tungida oma vägedega justnimelt Keavale. Me ei tea, kust tema vägi teekonda alustas, kas Novgorodist või tollal venelaste käes olnud Tartust. Ilmselt siiski Novgorodist ja seda enam sunnib sihtpunkt kulmu kergitama.

Nii asjaarmastajad kui ka professionaalid on oletanud, et Varbola rajati Keava hävitamise järel [5] ja selle tõttu [3]. See oleks tugev argument hüpoteesi kasuks, mille järgi nii Keava kui ka Varbola põhiroll oli kontrollida olulist kaubateed. Hüpotees saaks kõvasti tuge, kui õnnestuks tõestada, et Keava hävitamise ja Varbola rajamise vahel on seos, kuid paraku ei ole see arheoloogilise ainese põhjal kuigi tõenäoline. Samuti see, et õnneliku juhuse tõttu tuleb ilmsiks mõni senitundmatu kirjalik allikas, kus sündmuste käik ja põhjused otsesõnu kirjas on.

Keava küll taastati hiljem ja osales nähtavasti ka muistses vabadusvõitluses, ehkki Läti Henrik ei ole teda nimepidi maininud.

Ent võime sellegipoolest mängida laest võetud hüpoteesiga, et harjulased tegid kunagi enne 1054. aastat sama vea, millega said poolteist sajandit hiljem hakkama ugandla-

sed, nimelt röövisid kaubavoori. Kui ugandlased käivitasid nii tahtmatult muistses vabadusvõitluse, siis harjulased tõmbasid endale kaela novgorodlaste kättemaksu. Muidugi võis novgorodlasi sama hästi vihastada pelgalt tõsiasi, et valitsedes küll Tartut, ei valitsenud nad veel kogu teed jäävaba mereni. Väljapääs merele on Vene valitsejaid lummanud Vene riikluse sünnist saadik. Ilmselt põhjusel, et Vene riikluse juured on Skandinaavias. Vene vürstid ei soovinud mingil juhul olla ära lõigatud Läänemerele.

Sõja korral on maanteid kontrollivad kindlustused ja positsioonid esimesed, mille pärast verd valada.

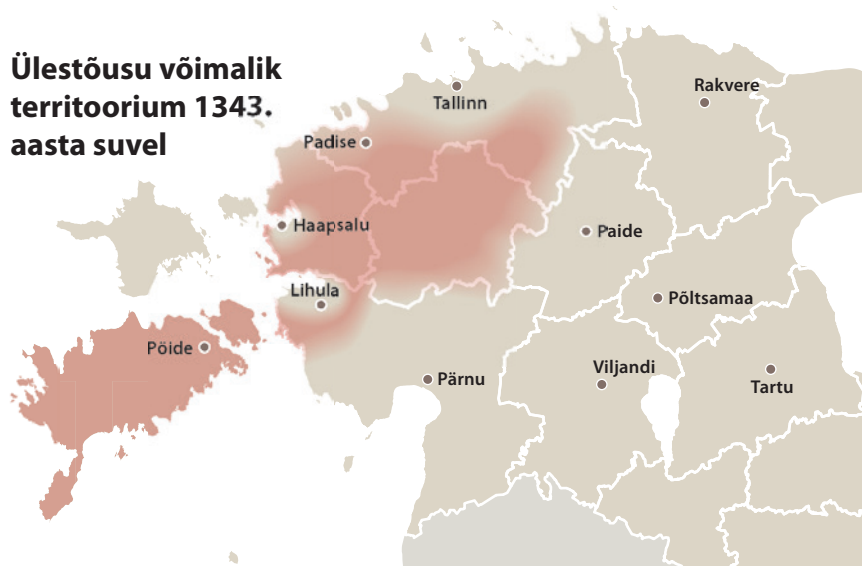
Muide, linnustel võis olla veel üks otstarve, mida uurijad ei ole siiani eriti rõhutanud, kuid mis kerkis siinses kirjutises kaudselt üles juba Kuusikul asuva keskaegse ehitise puhul. Nimelt võisid muinasaegsedki linnused olla muu kõrval hiiglaslikud aidad, kus teatud piirkonna/kogukonna liikmed hoidsid mingit osa oma varandusest. Ajajärgul, mil maale võisid üsna ootamatult tuisata leedu või vene ratsanikud, ei olnud ilmselt kõige targem hoida kogu oma maist vara puust aidas eluhoone vastas, kuid puuduvad andmed ka kapi-

taalsemate maa-aluste panipaikade kohta.

Miks mitte pidada linnust seliseks ühispanipaigaks, kus hoida tekstiile, ehteid, vilja, võib-olla koguni hõbedat? Sellele näikse vihjavat mitmed episoodid Läti Henriku kroonikast, näiteks kirjeldatakse Lohu linnuse piiramise kohta 1224. aastal: „Vahepeal saatsid saks-lased mõningaid oma sõjaväest kolme teise väiksema ümbruskonnas asuva linnuse juurde, ähvardades neid sõjaga [---] Ja need kolm ümbruskonnas asuvat linnust andsid end riialaste kätte, saates neile selsamal sõjakäigul makse ja õige palju vaipu“ [1]. Kust need vaid võeti, ei ole otsesõnu öeldud, kuid vägisi tekib mulje, et neid ei mindud küladest kokku koguma, vaid need olid juba linnuses. Samuti need hõbedakogused, mille venelased piiratatavalt Eesti linnustelt korduvalt välja nõudsid. Kui nii, siis lisanduks võimukeskuse ja turvalise peatuspaiga ning miks mitte ka tollipunkti funktsioonile veel aida või panga funktsioon.

Nii või teisiti, venelased vallutasid ja purustasid Keava linnuse ning ülimalt tõenäoliselt muutsid ahervaremeiks ka lähiümbruse jõukad külad. See annaks ühe võimaliku seletuse, miks Varbola rajati väga hõredalt asustatud piirkonda: et võimaliku konflikti korral mitte tõmata häda kaela lähedalasuvatele küladele. Ja võib-olla võrsus siit ka

Ülestõusu võimalik territoorium 1343. aasta suvel

üks seletus, miks Läti Henrik kasutab mitmel korral nimetust „varbolased“ kõigi harjumaalaste kohta, eriti selgelt näiteks peatükis XXVII, 3. Selline sõnakasutus viitab maakondlikule ühisüritusele, maakonna ühisele varakambrile-tollipunktile olulise maantee ääres.

Tagasi Jüriöö juurde. Raske on hoiduda oletusest, et nii Jalasel, Kuusikul, Kabalas kui ka Raikkülas olid Jüriöö ülestõusu ajaks olemas juba mõisad – ehkki kirjalik tõend, ja seegi kaudne, on üksnes Jalase kohta – ja et selline suhteliselt tihe mõisavõrk tõi kaasa kogu piirkonna aktiivse osaluse ülestõus. Ent Tallinnast idas ja kagus, Jüri ümbruses, oli dokumentaalselt tõestatud mõisaid märksa tihedamalt, mis on inspireerinud uurijaid vastuhaku lätet otsima just sealt. Ilmselt ei saa me kunagi teada, kes oli ja millises külas elas see mees, kelle peas esimesena võttis konkreetse kuju selle järjekordse, kuid varasematest märksa võimsama vastuhaku idee. Siiski on igati loogiline eeldada, et mõte sai alguse sealt, kus ülekohus oli kõige suurem, see tähendab Tallinna alt. Sellest lähtudes võib oletada, et ülestõusuga tehti ka algust just seal.

Õeldu kasuks räägib muu hulgas järgmine arutlus: kui ülestõusu märgutuli oleks süttinud näiteks Rapla ümbruses, oleks Jüri kihelkonna mõisnikud näinud lähenevat tulekuma ja

jõudnud Tallinna pageda. Võib-olla oleks Tallinnas suudetud siis ka mingit vastulööki orgniseerida. Kuid Tallinna pagenuist kroonik juttu ei tee, vähemalt mitte otsesõnu. Kaudselt võib sellele viidata krooniku teade, et Taani kuninga võimukandjad Tallinna linnuses kurtisid naiste, laste ja kogu oma varanduse kaotuse üle [2].

Küll aga on juttu õnnetutest, kes läbi öö alasti ja paljajalu Paidesse jõudsid. Jutt võib olla neist, keda hoiatas tulekuma, mis lähenes hoopis Tallinna poolt. Niisiis pole põhjust lahti öelda Sulev Vahre oletusest, et märgutuli süüdati pigem Tallinna all kui Raikkülas Paka mäel. Miks mitte näiteks Sahal [8]. Tõnu Raid on märkinud, et Tallinna ümbruses on teisi enam-vähem sama kõrgeid kohti, kust nähtavus kaugele on väga hea, näiteks Viimsi, Harku, Rannamõisa. Need ülestõusu teadaoleva logistikaga siiski nii hästi ei sobi.

Kuid ülestõus tuli enne seda ka kavandada ja ülestõusu käigus tuli tegevust juhtida, ning siin tuleb mõelda sidepidamisvõimalustele. Eriti kui meenutada, et Harjumaal ei lõppenud vastuhakk kaugeltki 1343. aasta kevadel, vaid alles hilissügisel. Ülestõusnutel oli pärast Lasnamäel saadud ja krooniku poolt ilmselt liialdatud kaotust tervelt pool aastat aega priipõlve pidada, seda pealegi olukorras, kus juulist saadik olid võõrvõimust vabad ka

saarlased. Võimalik, et tol suvel ei kontrollinud Saare-Lääne piiskop ega ordu praktiliselt ka Läänemaad, ehkki Haapsalu oli piiramisest vabastatud. Harjus kindlustasid eestlased krooniku teate kohaselt kaht linnust (siinkohal polegi eriti oluline, milliseid) ja kindlasti peeti nii isekeskis kui ka saarlaste ja miks mitte läänlastega nõu, kuidas edaspidi toimida. Initsiatiiv oli kaotatud, rootslased appitulekust loobunud, sest eestlastel polnud neile enam Tallinna pakkuda. Kuid ülestõusnud võisid loota, et kui nad suudavad piisavalt hästi kindlustuda, on Taani või ordu sunnitud kujunenud olukorda kasvõi osaliselt tunnustama. Et see nii ei läinud, teame alles tagantjärele.

Vaatame taas kaarti. Oletame, et ülestõusu põhihiirkond oli Tallinnast itta ja kagusse jääv ala, märgime kaardile Lohu ja Varbola linnuse, Padise kloostri, Läänemaa ja Saaremaa. Kui otsida kohta, mis asuks Lohult ja Varbolast võrdsel kaugusel ning oleks nendega otseteega ühendatud, siis oleks see Rapla või selle lähiumbrus, kaasa arvatud Raikküla. Siit viis tee Lohu kaudu otse Tallinna alla, ühendus Jüri ja Jõelähtmega oli samuti hea, teine tee viis Varbolasse, kolmas Keilasse (mille ümbrus võis ülestõususes samuti olulist rolli mängida), neljas Märjamaa ja Koluvere kaudu Saaremaale ning Haapsallu. Kui oletada, et Läänemaa oli vähemalt Märjamaalt Virtsuni samuti ajutiselt võõrvõimust vaba, siis moodustub katkematu vastuhakuvöönd, mis sirutus Saaremaalt Tallinna külje alla. Järgides Bartholomäus Hoeneke sõnakasutust, võiks koguni öelda, et seal kehtis eestlaste valitsus (*regimente*), kui see ei kõlaks talumatult rahvusromantiliselt, mida praegu kindlustunud paradigmas tuleb vältida nagu tuld.

Ning mõistagi pääses Raikkülast ja Raplast ka Padise kloostri juurde, millega Raikküla-Kabala-Kuusiku-Rapla meestel võisid olla omad arved ning tee hästi tuttav. Kokkuvõttes hakkab kangastuma võimalus, et Jüriöö üles-

tõusu avaetapi sõjaline raskuspunkt võis küll asuda Tallinna ümbruses, kuid ülestõusnute „valitsus“ kindlustas ennast lõuna pool, kolmnurgas Varbola-Raikküla-Lohu.

Jääb üle küsida, miks ülestõusu märgutuli tol 23. aprilli ööl 1343 üldse loitma löi. Küsimus väljub küll teedevõrgu ja sealhulgas Padise maantee problemaatika raamest, aga pole ka lausa kõrvaline. Üldiselt peetakse peapõhjuseks mõisate rajamist parimatele talumaadele ehk maade mõisastamist, mida tuli ette veel 19. sajandilgi. Ja nõnda nagu 19. sajandil, nii aeti talupojad ka 13. ja 14. sajandil kusagile ääremaale, sooserva, kus nad pidid endale uued hooned ehitama või endised kohale vedama, nagu see on palkhoonete korral võimalik, ja uued põlud raadama. Samal ajal kerkis otse minemaaetute silme all nende põlisesse elupaika mõis.

See oli ka omaaegse õiguskorra järgi vägivald ja seadusrikkumine. Ürikuis märgitakse, et vasallid on talumaade omastamise huvides talupoegi ähvardanud, lasknud neid läbi peksta, mõnikord kuuldavasti ka veennud või ära ostnud [8: 35]. Mis puutub Padise kloostrisse, siis rahvasuu ei mäleta „valgeid vendi“ paha sõnaga, pigem neutraalselt, kuid Hoeneke kroonikas on eestlaste kuningate suhu pandud siiski sünge konstateering, et „oli neilgi oma süü“. Sulev Vahre on oletanud, et vähemalt oma maavaldustes võis kloostrer olla samasugune rõhuja kui Taani ja Saare-Lääne piiskopi vasallid, ning ülestõusnud otsustasid hävitada selle ülekohtu allika [8: 53].

On siiski üks asjaolu, mis öelduga hästi ei klapi. Suvel liitusid ülestõusuga ka saarlased, aga Saaremaale mõisaid tollal veel ei rajatud; polnud seal ka kloostrereid. Samuti puuduvad kirjalikud teated mõisate rajamise ja hävitamise kohta Läänemaal. Me võime midagi sellist üksnes oletada keskaegsete väikelinnuste põhjal, kuid need võivad olla rajatud ka pärast ülestõusu. Järelikult oli küsimus põhimõttelisem ja laiem ning meil ei maksa alahinnata toonaste

eestlaste suure pildi nägemise võimet ega õiglustunnet. Vabadus on ühtaegu abstraktne ja väga konkreetne mõiste, raske on näidata piiri, kus üks teiseks üle läheb.

Harjulastele tehti vabaduse kaotus selgeks väga otseselt ja julmalt mõisastamisega, kuid toimuvat mõistsid suurepäraselt ka läänlased ja saarlased ning ilmselt kõik teisedki eestlased. Vabadusvõitluse järel tekkis olukord, kus maa ei kuulunud enam maa vahetuile asukaile, vaid oli olemas maahärra, kellele tuli maa kasutamise eest mingil viisil maksta. Maahärradeks võib pidada ordu ja piiskoppe, ehkki teoreetiliselt olid nemadki veel kõrgema maahärra (tiit-

 Vabadusvõitluse järel tekkis olukord, kus maa ei kuulunud enam maa vahetuile asukaile, vaid oli olemas maahärra, kellele tuli maa kasutamise eest mingil viisil maksta.

li järgi Saksa kuninga) vasallid; Taani kuningal sellist alluvust enam polnud. Isegi kui koormised olid tollal veel väikesed, ei saanud näiteks saarlastegi kõrvu paitada järjekordses alistumislepingus sisalduv tõik, et maa kuulub nüüd maahärrale.

Tõsi, koormisi oli ennegi kantud, teisiti ei saa seletada soosildade ja maalinnade olemasolu, kusjuures on võimalik, et koormiste suurust arvestati juba pronksiajast saadik maksustussubjektile – talu, küla – kuuluva haritava maa suuruse järgi; muinasaja lõpu puhul võib selles üsna kindel olla [4]. Kuid nüüd tuli maksta teistel alustel, maa ei olnud enam päris oma, ja see võis olla saarlaste motiiv. Sellele võis lisanduda tõik, et Hansa Liidu kindlustumine Eestis ja Lätis jättis saarlased ilma tulusast kaugkaubandusest, kui vaikida delikaatselt nende varasemast kombest võtta ette röövkäike, mis neil nüüd samuti enam võimalik ei olnud [7].

Harjulased olid võib-olla vähem nõudlikud – või siis realistlikumad,

kui nad just ei kavaldanud –, kinnitades krooniku andmeil ordumeistritele, et tahavad teda oma kõrgema valitsejana tunnistada, ent tema kõrval ei sallivat ühtki vasalli ega junkrut.

Jüriöö ülestõusu võib pidada muistse vabadusvõitluse epiloogiks, nagu seda ongi enamasti tehtud, noorem riimkroonika ja paljud teised allikad kinnitavad sellist hinnangut endiselt. Järgmised sajandid on ülestõusu küll elavast mälestusest kustutanud, kuid jäänud on mälestuste mälestused. Näiteks Sõjamäe nimi. Võib-olla tohib selle kõrvale – hästi ettevaatlikult ja oletamisi – asetada ka Jalase küla läbiva „Padise maantee“.

Siinne kirjutus ei ole kantud soovist teavitada avalikkust mingist rabavast avastusest, uudest mõttearendusest või järjekordsest purustatud müüdist. Eelnevaga ei püüta midagi kummutada. Kõigest osutada võimalusele, et meie ümber – maastikul, looduses, põldudel, soodes – leidub ehk tummi tunnustajaid, kes on siiani vaikinud, kuid keda saab veel kõnelema panna. Maastik ja eriti teed võivad olla väga kõnekad ja ehkki ajaloolased on sellest asjaolust ammu teadlikud, seisab nende laiem kasutamine ajalooallikaina võib-olla alles ees. ■

1. Henriku Liivimaa kroonika – LH XXVII, 6. Tõlkinud Richard Kleis.
2. Hoeneke, Bartholomäus 1960. Liivimaa noorem riimkroonika. Koostanud Sulev Vahre. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn: 85.
3. Lang, Valter 2000. Keava – „päikese käsi“. Projekti teaduslik põhjendus. www.arheo.ut.ee/keava/projektist.htm.
4. Lang, Valter 2002. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – Muinasaja teadus 11: 127, 132–146.
5. Paidla, Arvi 2007. Varbola kants – Novgorodi kaubaait Eestimaa metsas. – Paidla, Armar (koost). Uuriv eluviis: Arvi Paidla. Alu, Rajakaar, Raplamaa: 493.
6. Raid, Tõnu 2016. Harjumaa ristimine 1219–1220. Christianization of Northern Estonia 1219–1220. Kirjastus Ema ja Isa, Harjumaa: 219.
7. Vahre, Lauri 2010. Eesti saatusehetked. Varrak, Tallinn: 26.
8. Vahre, Sulev 1980. Jüriöö. Eesti Raamat, Tallinn: 54.

Lauri Vahre (1960) on ajaloolane, kirjanik, stsenaarist ja tõlkija.